

УДК 152.3:340.124

Духневич В. М., кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник лабораторії психології політико-правових відносин Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України

СПРОБА ПСИХОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ МЕХАНІЗМІВ СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИКО- ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Здійснено спробу теоретично узагальнити феноменологію політико-правової свідомості. Розкрито теоретичну модель регулювання політико-правової свідомості. Описано принциповий механізм становлення політико-правової свідомості особистості. Доведено, що цілеспрямований вплив на окремі елементи механізму дасть змогу забезпечити формування в молоді відповідного рівня політико-правової свідомості.

Ключові слова: політико-правова свідомість; регулювання політико-правової свідомості; механізм становлення політико-правової свідомості.

У юридичній та філософській літературі, присвяченій вивченню проблем правосвідомості, наявне поняття «політико-правова свідомість». Дійсно, правосвідомість діє в тісному зв'язку з політичною свідомістю як усередині держави, так і на міжнародному рівні. У літературі слушно зауважено, що «закріплення в юридичних актах, конституціях найважливіших основ політики держави, її інститутів, політичних прав і свобод громадян слугує одним із показників того, що правосвідомість безпосередньо пов'язана з політичною свідомістю» [1].

Схожою є картина під час аналізу публікацій із політичної психології. Політико-правова свідомість часто лише згадується, проте конкретного опису структури, змісту, функцій чи навіть просто визначення не наведено. Одне з нечисленних визначень, наявних у літературі, тлумачить політико-правову свідомість як

«комплекс ідей, теоретичних концепцій, уявлень, думок, оціночних суджень, емоційних станів суб'єктів політичних відносин» [2].

Проте, навіть незважаючи на цю обставину, очевидно є нагальна потреба операціоналізації поняття «політико-правова свідомість», змістовий аналіз його з огляду на соціально-психологічне знання, описання механізмів становлення, формування та функціонування політико-правової свідомості особистості. Це сприятиме формуванню відповідного рівня політико-правової свідомості й політико-правової культури головних соціальних груп, зокрема молоді, а також слугуватиме психологічним підґрунтям становлення правової та демократичної держави.

Метою статті є теоретичне обґрунтування категорії «політико-правова свідомість» та описання принципового механізму становлення/формування політико-правової свідомості особистості.

Перші спроби системного вивчення феноменології політико-правової свідомості здійснили в 2014 р. співробітники лабораторії психології політико-правових відносин Інституту соціальної та політичної психології НАПН України під керівництвом З. Ф. Сіверс [3]. Так, політико-правову свідомість особистості науковець пропонує розуміти як «сукупність знань, уявлень про політику й право, їх оцінок та почуттів, а також наявність уявлень про сценарії поведінки в політико-правовій сфері. Розгляд політико-правової свідомості через дослідження політико-правових уявлень особистості є психологічною інтерпретацією цього феномена» [4]. Отже, підґрунтям для формування та розвитку політико-правової свідомості З. Ф. Сіверс пропонує вважати *політико-правові уявлення особистості та смислові простори політико-правової свідомості*.

Дійсно, в основі становлення/формування політико-правової свідомості вочевидь лежить конфігурування уявлень особистості про державу й право, причому саме конфігурування, оскільки специфіка політико-правової свідомості конкретної особи буде визначатися змістом конкретних уявлень цієї особи. Отже, політико-правову свідомість можна визначити як сферу суспільної чи індивідуальної свідомості, що включає знання права, розуміння політики, ставлення до права й політики, правової та політичної діяльності, відношення до суспільно-правових інститутів.

А власне конкретні уявлення особистості будуть змістовими, сутнісними виявами політико-правової свідомості.

Сутнісні вияви, що супроводжують політико-правову свідомість особистості, можуть бути конкретизовані відповідно у сферах права, політики й держави. У попередніх публікаціях ми запропонували систему параметрів, через які виявляється феноменологія політико-правової свідомості [5]. Далі ми спробували розглянути внутрішню регуляцію політико-правової свідомості крізь призму запропонованих параметрів, а також побудувати модель, що дає змогу, на нашу думку, цілісно охопити феноменологію політико-правової свідомості.

Відповідно, усю внутрішню регуляцію політико-правової свідомості особи чи соціального суб'єкта можна представити через систему взаємовпливів образів, оцінок, упереджень, стереотипів і настанов, мотиваційно-ціннісних уподобань та досвіду суб'єкта, а також його ставлень і знання (уявлень) стосовно політики, держави й права. На моделі не показано ці взаємовпливи, не визначено їх силу та інтенсивність, однак уже зараз можна припустити, що вони наявні та певною мірою залежать як від внутрішніх, так і від зовнішніх факторів (наприклад, наявна (об'єктивована) соціально-політична, правова, економічна та інші ситуації в країні чи окремому регіоні, умови життя людини, впливи, яких зазнає особа та ін.).

Крім того, в запропонованій моделі не розрізнено мотиваційно-ціннісні вподобання у сферах права та політики/держави. Це здійснено свідомо, оскільки специфіка таких уподобань може бути з'ясована тільки після відповідних досліджень та, можливо, виявиться специфічною для окремих категорій людей. Проте це питання сягає нині за межі наших теоретичних узагальнень.

Аналізуючи результати попередніх досліджень, ми окреслили принципівий механізм становлення політико-правової свідомості особистості. У найбільш загальному вигляді цей механізм представлено на рис. 1. Спробуємо показати особливості його функціонування.

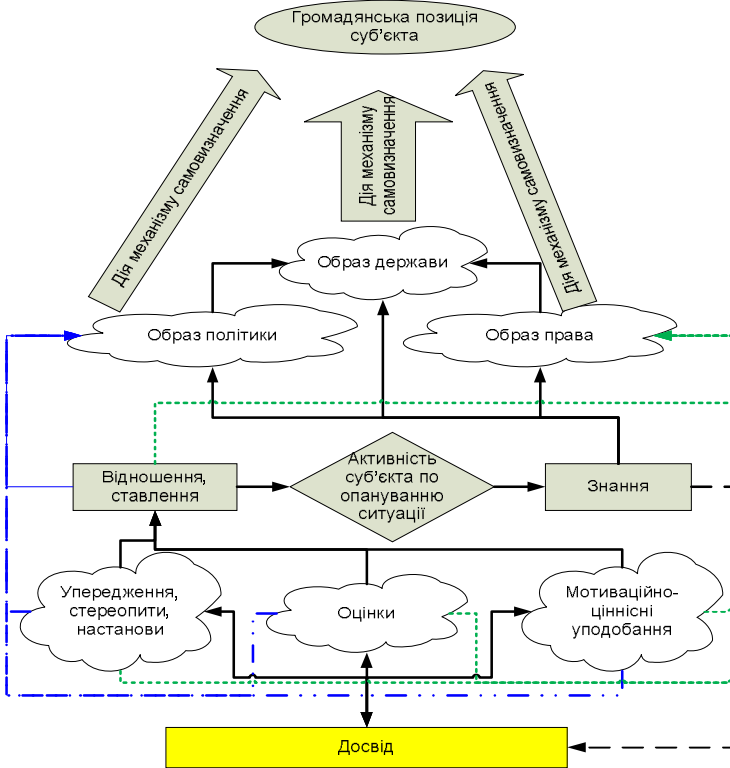

Рис. 1. Принциповий механізм становлення політико-правової свідомості особистості

Живучи в соціумі, взаємодіючи зі світом, у людини формується певне ставлення до соціальних і суспільно-політичних процесів, окремих їх виявів, феноменів, інших людей, конкретних громадських та політичних діячів тощо. Фактично ставлення – стосунки – відношення – відношення (рос. «отношение») є тим механізмом, що передбачає будь-яку активність суб'єкта. Адже без відповідного ставлення (скажімо, якщо ситуація не є значущою й людина залишається байдужою) до будь-чого, потреби бути активною в опануванні ситуацією в особі немає. Якщо ж ситуація є важливою для особи, пов'язана з її нагальними потребами,

людина вступає у взаємодію з іншими, намагаючись задовольнити брак інформації, розібратися в ситуації, скорегувати наявне ставлення тощо, зрештою відновити гомеостаз. Водночас важливо пам'ятати, що така активність спрямована на регуляцію всіх трьох контурів (компонентів) ставлення-відношення («емоційна», «оціночна» і «конативна» сторони ставлення-відношення, згідно з В. М. М'ясищевим):

емоційний контур сприяє формуванню емоційного ставлення особистості до об'єктів середовища, людей і самої себе; пізнавальний (оціночний) сприяє сприйняттю й оцінюванню (усвідомленню, розумінню, поясненню) об'єктів середовища, людей і самого себе;

поведінковий (конативний) компонент сприяє здійсненню вибору стратегій і тактик поведінки особистості відносно значущих (цінних) для неї об'єктів середовища, людей і самої себе.

З огляду на те, що ставленню властива вибірковість, людина не завжди його рефлексує. Це означає, що пошук інформації, контакти особи можуть мати вибірковий характер, орієнтуватися, першочергово, на підтвердження наявної в людини картини світу. Цьому сприяють упередження, стереотипи, настанови, оцінки та мотиваційно-ціннісні вподобання особистості, а отже, усе те, що становить досвід особи (насамперед, у схожих ситуаціях).

Власне упередження, стереотипи, настанови, оцінки та мотиваційно-ціннісні вподобання особистості стають неформальним предметом дискусій та обговорень. На формальному ж рівні відбувається обмін інформацією, думками, знаннями щодо тієї чи іншої соціальної, правової чи суспільно-політичної ситуації.

Результатом активності суб'єкта в опануванні ситуації стає певне особистісне та множинне знання, що йде через «міжсуб'єктне розуміння». Таке знання належить до мотивацій людей, характеру, цінностей, переконань і поглядів на світ. Інтегрованими носіями цього знання найчастіше стають саме соціальні групи, страти, організації та різні спільноти, поєднані певною системою спільних ознак, мети й соціальних ресурсів впливу на поведінку [6, с. 35].

Отже, набуте особистісне та множинне знання передбачає ставлення особистості, будується з урахуванням існуючих

стереотипів, упереджень, настанов, оцінок та її мотиваційно-ціннісних уподобань, ґрунтуючись на досвіді. Це, передусім, слугує фундаментом, на якому індивідуальні чи групові суб'єкти вибудовують образи політики й права та зрештою – інтегральний образ держави, що включає в себе як складові окремі образи. У найбільш загальному вигляді образ права вміщує такі окремі образи, як: образ та уявлення про право та закон; образ права загалом та наявної правової ситуації в державі та інших країнах; образи суб'єктів правопорядку (типажі суб'єктів); образи органів права (МВС України, СБУ, армія, прокуратура, суди) та ін. Відповідно, образ політики містить окремі образи органів державної влади, їх представників, образ політичних і громадських діячів тощо. Водночас слід пам'ятати, що конкретне наповнення образів визначається змістом уже зазначених стереотипів, упереджень, настанов, оцінок та мотиваційно-ціннісних уподобань особистості й окремих групових суб'єктів. Результатом взаємовпливу цих образів стає образ власної держави та інших країн, уявлення про державну політику на рівні особистості й соціального суб'єкта (соціальні групи, страти, організації, територіальні громади, спільноти, об'єднання тощо).

Потрапляючи в ситуацію, що передбачає наявність (можливість) чи необхідність вибору серед певних політичних чи правових альтернатив, окрема особа чи інший соціальний суб'єкт повинні самовизначитися, узявши відповідальність за результати свого вибору. Ситуація самовизначення виникає там і тоді, коли суб'єкт відчуває, що вимоги до нього та його можливостей не відповідають одне одному. Самовизначення задає, визначає, формує зону відповідальності особи (соціального суб'єкта), фіксує її обов'язки в цій ситуації. Підґрунтям для розгортання процесу самовизначення є зазначені вище образи політики, права та держави.

У ситуації, що передбачає необхідність самовизначення, кожен суб'єкт формулює певні очікування щодо можливого результату вирішення ситуації та з огляду на вибір наявних альтернатив. Такі очікування можуть бути як індивідуальні (що я особисто для себе хотів отримати), так і набувати соціальних вимірів (що повинна отримати наша група, організація, громада тощо). Відповідно, кожен повинен

визначитися, як буде діяти і що буде робити для досягнення бажаних результатів. Самовизначення здійснюється в позиції, ситуації, системі спільних дій (взаємодії). При цьому самовизначення відбувається в межах необхідного (що необхідно робити й зробити), належного (що належить робити, які альтернативи необхідно обрати) та можливого (що загалом можна зробити в цій ситуації). На рівні соціальних суб'єктів такі самовизначення відбуваються, насамперед, через діалог і фіксуються у відповідних домовленостях.

Зазначимо, що цей процес може відбуватися як розлого, так і в «згорнутому» вигляді, коли усвідомлюється тільки результат самовизначення, а сам процес не рефлексується. Більше того, у реальній ситуації життєдіяльності самовизначення найчастіше відбувається за «згорнутим» сценарієм. У будь-якому разі результатом самовизначення є прийняття на себе відповідальності за наслідки власного вибору, дій чи бездіяльності в тій чи іншій ситуації. Унаслідок самовизначення особа займає певну громадянську позицію з того чи іншого проблемного питання, рішення щодо можливості власних дій у тій чи іншій суспільно-політичній чи правовій ситуації.

На нашу думку, зазначений принциповий механізм становлення політико-правової свідомості особистості є циклічним і динамічним утворенням, що залежить від наявної ситуації та змісту упереджень, стереотипів, настанов, оцінок, ставлень-стосунків особистості, її мотиваційно-ціннісних уподобань, досвіду та знання, а отже, – від змісту (предметності), наповненості (цілісності), рівня усвідомлення (константності) окремих образів.

Цілеспрямована робота щодо з'ясування змісту окремих елементів і відповідні дії стосовно побудови впливу на них дасть змогу, на нашу думку, забезпечити формування в молоді відповідного рівня політико-правової свідомості, сприятиме розвитку почуття громадянськості, відповідальності за власні дії та вчинки. Загалом запропонована теоретична модель орієнтована на створення відповідних засад забезпечення психологічного супроводу побудови нової держави, організації та регламентації суспільних відносин. Модель ще потребує своєї емпіричної перевірки та верифікації, що й буде становити підґрунтя нашої подальшої роботи.

Список використаних джерел

1. Виды и формы правового сознания [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.grandars.ru/college/pravovedenie/vidy-pravovogo-soznaniya.html>.
2. СМИ и массовое политико-правовое сознание: взаимовлияние и взаимозависимость [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.jourclub.ru/10/661/>.
3. Сіверс З. Ф. Соціально-психологічний аналіз розвитку концепцій політико-правової свідомості в різні історичні періоди / З. Ф. Сіверс // Збірник наукових праць / НАПН України ; Ін-т соціальної та політичної психології. – К. : Ліра-К, 2014. – С. 96–105.
4. Сіверс З. Ф. До питання концептуалізації поняття «політико-правова свідомість» / З. Ф. Сіверс // Актуальні проблеми юридичної психології : тези доп. наук.-практ. конф. (Київ, 25 квіт. 2014 р.) / [ред. кол. : В. В. Черней, М. В. Костицький, О. І. Кудерміна та ін.]. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – С. 287–288.
5. Духневич В. М. До розуміння соціально-психологічної сутності політико-правової свідомості / В. М. Духневич // Актуальні проблеми юридичної психології : тези доп. наук.-практ. конф. (Київ, 25 квіт. 2014 р.) / [ред. кол. : В. В. Черней, М. В. Костицький, О. І. Кудерміна та ін.]. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – С. 269–271.
6. Засади когнітивної психології спілкування : [моногр.] / Казміренко В. П., Духневич В. М., Осадько О. Ю. та ін. ; [наук. ред. В. П. Казміренко]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 389 с.